

ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ: ВІД АРИСТОТЕЛЯ ДО IMAL (ISOLATING-MONOCATEGORIAL-ASSOCIATIONAL LANGUAGE)

Біскуб І.П.,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті запропоновано критичний огляд сучасних концепцій лінгвістичної категоризації з огляду на перспективу застосування категоріального потенціалу природної мови для формального опису знань. Основну увагу приділено інтегруванню класичних концепцій лінгвістичної категоризації, що базуються на засадах логіки і філософії, із когнітивною категоризацією, в основу якої покладено теорію прототипів. Проаналізовано категоризаційний потенціал формальної мови IMAL. Окреслено вектори застосування лінгвістичної категоризації для комп'ютерного кодування знань.

Ключові слова: категорія, категоризація, лінгвістична категорія, лінгвістична категоризація, знання.

Лінгвістична категоризація протягом усього історичного розвитку мовознавства завжди була об'єктом дослідження науковців, оскільки саме трактування механізмів поділу елементів мовної системи на класи визначало напрямок розвитку тієї чи іншої лінгвістичної парадигми, формувало погляди науковців на функціонування мовної системи, закономірності її організації та перспективи розвитку.

Мета цієї статті — проаналізувати погляди на явище лінгвістичної категоризації в історії лінгвістики, встановити взаємозв'язок і взаємозалежність основних концепцій категоризації, а також визначити механізми використання лінгвістичної категоризації при здійсненні формалізованого комп'ютерного кодування знань у сучасних автоматичних інформаційних системах.

Категоризація у найзагальнішому сенсі — це процес систематизації засвоєних знань. Щоразу сприймаючи порцію нової інформації про світ, людина намагається розмістити її у мозку шляхом віднесення до тієї чи іншої категорії. Це однаковою мірою стосується засвоєння конкретних понять і абстрактних концептів. Такі процеси у людей яскраво проявляються у ранньому дитинстві, коли відбувається знайомство дитини з оточуючим світом. Особливою формою категоризації є моделювання (засвоєння) знань. Такий вид ментальної діяльності людини розгортається впродовж усього життя і характеризується несвідомим поєднанням процедури категоризації з моделюванням, яке покликане узагальнювати й інтегрувати нові знання в інформаційне середовище апріорного досвіду.

Категоризацію можна також вважати особливою формою систематизації знань, уявляючи її як когнітивний процес, що дає людям змогу усвідомлювати світ, фіксуючи і структуруючи його у зручний для діяльності мозку спосіб. Усі ці властивості свідчать про концептуальну важливість категоризації для цілої низки наук, як-от: антропологія, філософія, соціологія, психологія, лінгвістика та ін.

Важливо наголосити, що систематизація знань, покладена в основу процесу категоризації, відображає спосіб позиціонування цих знань стосовно вже наявної у мозку людини інформації про споріднені концептуальні сутності. Категоризація до певної межі є накладанням психологічної метареальності на об'єктивний світ, який окрім своєї матеріальної природи передбачає й певні ідеальні сутності.

Категоризація має вирішальне значення і для мовознавчих студій, оскільки лінгвістична наука здійснює свій пошук паралельно на двох рівнях — матеріальному (рівень мовлення) та ідеальному (рівень мови), потребуючи для цього ефективних механізмів категоріального відображення знань. Мова у своїй усній формі (тобто усне мовлення) являє собою лінійну послідовність звуків. У цьому ракурсі лінгвістика традиційно займається описом того, у який спосіб звукові ланцюжки накладаються на певні значення. Увесь процес співставлення форми і значення базується на дотриманні правил синтаксису, який у свою чергу передбачає сегментацію мовного матеріалу на окремі одиниці. Такі одиниці є категоріями різного виду, що мають можливість у подальшому групуватись у класи за спільними категоріальними ознаками.

Категоризація традиційно найяскравіше проявляється у сфері граматики. Досвід сучасних лінгвістичних досліджень свідчить про те, що вивчення граматичної системи мови є цілком категоризованим. Усі вчені визнають наявність у будь-якій мові певного набору диференціальних класів слів, які мають спільні категоріальні ознаки. В. Лабов стверджує, що «лінгвістика — це не що інше, як вивчення категорій, тобто того, як мова накладає значення на звуки шляхом категоризації реальності на дискретні одиниці і сукупності одиниць» [11, 342].

Дж. Лайонз наголошує на відсутності уніфікованого тлумачення терміна «лінгвістична категорія» у сучасних граматичних теоріях, застерігаючи, що «різні лінгвісти використовують його як у вузькому, так і в широкому значенні без додаткових уточнень» [15, 270]. Для одних лінгвістичними категоріями є класи слів, для інших — час, спосіб, особа, число — це також категорії. Категоризація у такому контексті торкається низки проблем, які стосуються детермінації та делімітації у визначенні членів категоріального класу.

Яскравим прикладом цього є визначення категоріальних параметрів частин мови, кількість яких є тим оптимальнішою, чим меншою. І. Майкл зазначає, що починаючи з 1800 р. у граматиках англійської мови нараховують близько 60 різних систематизацій частин мови [17, 521–529]. Отже, питання визначення таксономій лінгвістичних одиниць та способів їх взаємодії у конкретних мовах є предметом постійного наукового пошуку, особливо у світлі проблеми категоріальної формалізації знань з метою їх комп'ютерного кодування та інтерпретації.

У класичній інтерпретації категорії мають чіткі межі, а їх елементи — однаковий статус. Класичне тлумачення категорій і категоризації тривалий час домінувало у лінгвістиці, а сформовані і «скам'янілі» категорії за інерцією інтегрувались у нові граматичні вчення, оскільки власне процес «скам'яніння» (*hardening*), а також зростаюча автономія логіки і риторики, довгий час сприяли тому, що граMATика була чи не єдиною цариною і водночас джерелом категоризації [1].

Іншими факторами, які спричинили тривале панування ортодоксальної концепції категоризації, стали її зв'язок із традиційною логікою і споконвічне прагнення людини структурувати світ у межах дискретних сутностей, що підлягають опису. На початку ХХ ст. з'являється вчення видатного філософа і логіка Б. Рассела, у якому на продовження ідеї про невизначеність людської інтерпретації світу, нечіткою уявляється і мова, як одна з її форм. Згідно з теорією Б. Рассела, «будь-які форми репрезентацій — механістичні чи когнітивні — не можуть мати універсальних характеристик своєї чіткості або невизначеності, оскільки існують незалежно від них» [23, 62]. Наслідком таких ідей став перегляд і реформування концепцій категоризації, які до цього базувались на необхідності відносно чіткого опису елементів і їх класів.

Основною проблемою лінгвістичної категоризації був і залишається релевантний поділ системи мови на класи слів, в основу якого покладені чіткі таксономії розмежування елементів класу. Для Л. Блумфілда, як представника пререструктуралізму, граматичні категорії — це перш за все формальні класи. Частини мови відповідно є формальними класами, до яких також належать категорії числа, роду, відмінка і часу, а «в кожному з цих формальних класів наявні елементи, тобто класові значення, які є однаковими для усіх форм даного класу» [2, 146]. Л. Блумфілд вперше зауважив, що «формальні класи не є такими, що виключають один одного, вони можуть накладатись, схрещуватись і містити один одного» [2, 269]. Яскравим прикладом граматичної категоризації є запропонована американською школою структуралізму ієрархія мовних одиниць і мовних рівнів.

М. Джус як представник американської дескриптивної лінгвістики наголошував на абсолютивізмі лінгвістичних категорій, стверджуючи, що вони «співвідносяться із категоріями об'єктивного світу, а кожна мовна спільнота категоризує реальність радше у відповідності до категорій мови, ніж навпаки» [10, 351]. Однак співвідношення між дискретними категоріями мови і континуальними категоріями реального світу не є і не може бути чітким, і тому усе, що не підпадає під лінгвістичні категорії, тлумачиться як екстралінгвістичні знання, категоризація яких знаходиться поза межами впливу лінгвістичної науки.

У межах генеративної граматики, яка є алгебраїчною за своєю природою, процедура категоризації отримала дещо математичне тлумачення із використанням принципу «усе або нічого» (*all-or-none*) для встановлення категоріального членства. У працях К. Поларда та І. Сега зазначається, що «у будь-якій математичній теорії для опису емпіричних понять використовується їх моделювання за допомогою математичних структур, окремі аспекти яких за домовленістю співвідносяться із реальними характеристиками об'єктів моделювання» [20, 6]. Природно, що будь який опис мови — математичний чи дескриптивний — це завжди модель, яка відображає ментальні репрезентації мовної системи.

На початку зародження генеративної лінгвістики основні лінгвістичні категорії (класи слів, фразові єдності та ін.) безапеляційно запозичувались із традиційної мовознавчої науки. Проблемною визнавалась лише відсутність концепції категорій синтаксису [16, 176], оскільки не існувало уніфікованих принципів віднесення двох подібних синтаксичних елементів (структур) до одного синтаксичного класу.

Із запровадженням Н. Чомським бінарної опозиції, яка включає особливий клас *формативів* (*formatives*) (лексичних або граматичних) і *категоріальних символів* (наприклад *NP, N, VP, V* та ін.), закладаються засади універсальної граматики, яка дозволила б категоризувати лінгвістичні елементи незалежно від їх приналежності до конкретної мови [3, 65–66]. Модель синтаксичної категоризації Н. Чомського стала першим кроком на шляху до розробки концепції міжкатегоріального узагальнення, що уможливи-

ла б встановлення подібностей між такими основними категоріями, як *N*, *V*, *A* і *P* на лексичному і фразовому рівнях.

У своїх наступних працях Н. Чомський вводить поняття «синтаксичні риси» (“*syntactic features*”), які представлені категоріальними символами [$\pm N$; $\pm V$]. Такі характеристики застосовувались для визначення синтаксичних категорій, надаючи їм теоретичної чіткості. У запропонованій системі символізації іменники позначаються як [+N, -V], дієслова — [-N, +V], прикметники — [+N, +V], прийменники — [-N, -V]. Згідно із так званою лексикалістською гіпотезою (*lexicalist hypothesis*) синтаксичні трансформації не дають можливості замінити одну категорію іншою [4, 191].

Подальшим кроком на шляху до універсалізації синтаксичних категорій стала розробка переліку формальних рис (*FF* — *formal features*) для окремо взятої лексичної одиниці (*LI* — *lexical item*), відома як *FF(LI)* теорія [5]. Ця теорія дозволила виділити суперкатегорії для специфікації синтаксичної інформації, а також запровадити нову універсальну систему формальної нотації синтаксичних категорій. Так, наприклад, [+N] використовується для позначення іменників і прикметників, [-N] позначає дієслова і прийменники, [+V] — дієслова і прикметники, [-V] — іменники і прийменники. Застосування цих суперкатегорій дає змогу робити специфічні узагальнення універсального характеру, як-от щодо наявності комплементарної конструкції *NP*, що передує категоріальним елементам [-N], тобто дієсловам і прикметникам. Особливою перевагою такої категоріальної моделі є її бінарність, тобто вибір елементів мови, які обіймали конкретну синтаксичну позицію, здійснюється за формулою «або..., або...» (*either/or choice*), що дає змогу уникати впливу значення мовних одиниць на визначення їх позиції у синтаксичній структурі.

Деяко відмінну інтерпретацію формального символізму для ідентифікації синтаксичних категорій знаходимо у Р. Джекендофа. На його думку, категорії *N* і *V* асоціюються з рисою [+Subj], тоді як *A* і *P* — із [-Subj]. Окрім того, *V* та *P* можуть мати додаткову рису [+Obj], оскільки здатні приєднувати комплементарні одиниці, а *N* і *A* — рису [-Obj] [9, 32].

Запропоновані моделі синтаксичної категоризації відносно успішно позиціонують такі класи слів, як іменник (*noun*), дієслово (*verb*), прикметник (*adjective*) і прийменник (*preposition*), залишаючи поза увагою такі формально-семантичні класи, як прислівник (*adverb*), який поряд з іншими представниками загального класу комплементаризерів (*complementizers*) проявляє свої категоріальні ознаки переважно як фразовий маркер. Тому питання про їх класову відокремленість ще й досі залишається відкритим.

У пізніших версіях синтаксичної теорії Н. Чомського під впливом генеративної граматики іменники і дієслова розглядаються вже як вроджені (субстантивні) категорії. У межах мінімалістичної гіпотези визнається існування так званих *пустих категорій* (*empty categories*) і абстрактних функціональних категорій. Прикладом перших слугує *категорія сліду* (*trace*), яка у реченні *Jim was sacked* позначає відсутність кореферентних елементів, пов'язаних з підметом *Jim*. Категоріальний статус сліду залежить від категоріальних ознак елемента, який викликає кореференції. У наведеному реченні це — *NP*. Сам термін «пусті категорії» вказує на той факт, що потенційні елементи, які підпадають під їх синтаксичні ознаки, не виражені формально, отже, не можуть бути сприйняті фізично і не мають лексико-семантичного наповнення.

Абстрактні функціональні категорії детальніше вивчались у 1990-х роках. Це призвело до впровадження нової системи символічної нотації для розмежування категорій і їх асоціативних фразових проєкцій, наприклад: *Inflection/IP* (*Inflection Projection*), *Tense/TP*, *Arg/ArgP*, *Neg/NegP* [1, 370]. Подібно до *пустих категорій* у переважній більшості випадків функціональні категорії не піддаються фізичному сприйняттю, однак відіграють важливу роль як абстрактні гнізда для наповнення конкретним мовним матеріалом.

Завдяки впливу інтегративних процесів, характерних для лінгвістики 80–90-х років минулого століття, змінилися і концептуальні підходи до виділення диверсифікованих граматичних або лексичних категорій. Дж. Едмондс, усе ще перебуваючи під впливом трансформаційної граматики, пропонує виділяти *приховані лексичні категорії* (*disguised lexical categories*). До них належать найчастотніші і семантично типові члени лексичних категорій, які утворюють закриті класи так званих граматичних іменників, дієслів, прикметників і прийменників. Прикладом граматичних дієслів є англійські дієслова *be*, *have*, *get*, *do*, *go*, *come*, *let*, *make*, *want* і *say*. Інші дієслова належать до відкритого класу дієслів. Допоміжні дієслова не належать до жодного з класів і визначаються як *VP*-специфікатори, тобто є нелексичною категорією [7, 162].

У переважній більшості проаналізованих вище вчень розглядаються спроби визначити сукупність універсальних лінгвістичних категорій (*Universal Category Hypothesis*). На противагу їм наприкінці 90-х років ХХ ст. з'являється ідея виділення умовно-пропорційних категорій (*Contingent Category Hypothesis*), згідно з якою мовець здійснює взаємне порівняння усіх слів у мові з метою з'ясування того, які з них функціонують подібно і відповідно належать до однієї категорії [1, 372].

Процес становлення таких категорій та визначення їх кількості відбувається паралельно із засвоєнням мови. Мовець (наприклад, дитина) спершу засвоює певну кількість категоріальних класів на основі

концептуальних понять, які позначаються словами. Так, наприклад, слова, що позначають об'єкти, категоризуються як іменники. Згодом цей процес уповільнюється, оскільки дитина починає усвідомлювати, що у мові наявні також слова, які позначають абстрактні нематеріальні сутності. Це спричиняє наступний етап формальної категоризації, під час якого елементам мови присвоюються категорії відповідно до їх морфо-синтаксичних властивостей.

Р. Харіс на початку 1990-х років зазначав, що «спроби зменшити кількість категорій перетворились на своєрідну програму дій», згідно з якою прикметники тлумачаться як «глибинні дієслова», прикметникові фрази зникають на рівні глибинної структури речення, деякі іменники поряд з прикметниками і сполучниками є також глибинними дієсловами, категорії часу і кількості є також слідами глибинних дієслів, артикли детермінуються на рівні трансформацій. У такий спосіб абстрактний синтаксис оперуватиме зручною і надзвичайно обмеженою кількістю глибинних категорій, таких як *NP* (іменникова фраза), *V* (дієслово) і *S* (речення) [1, 373].

Критики генеративної семантики (F.J. Newmayer, Mс. Cawley) у 80–90-х роках ХХ ст. зазначають, що через зрушення кількості синтаксичних категорій більшість із них наблизились до категорій символічної логіки. Так *NP* співвідноситься з *Arg* (аргументом), *V* — з логічним предикатом, а *S* — з пропозицією.

Спроби виділення універсального набору лінгвістичних категорій характерні і для представників сучасної дескриптивної граматики. Пропонується цілий набір категоріальних опозицій, які не суперечать Аристотелевому принципу «або..., або...» і дають змогу утворювати лінгвістичні категорії наступних типів:

- лексичні/граматичні (lexical/grammatical);
- повні/пусті (full/empty);
- закриті/відкриті (open/closed);
- змінні/незмінні (variable/invariable).

Д. Крістал, однак, зазначає, що «ці чотири дихотомії є цінними лише для визначення лінгвістичних категорій, і не претендують ані на всезагальність, ані на універсальність, оскільки не пропонують релевантних способів співвідношення лінгвістичних параметрів з об'єктивною реальністю [1, 375].

Остання чверть ХХ ст. ознаменувалась критичним переглядом концепцій категоризації. Внаслідок цього прийшло усвідомлення, що категоріальні межі не завжди є чітко визначеними, а категорії — відокремленими одна від одної. Р. Хадлстон застерігає, що у граматичній теорії є категорії, що мають потужне прототипічне ядро та розмиту гетерогенну периферію, і пропонує використовувати прототипічні ознаки для визначення категоріальних параметрів [1, 375].

Представники фразово-структурної граматики (Phrase Structure Grammar) розглядають лінгвістичні категорії як комплекси рис (або ознак), причому ці ознаки необов'язково є бінарними [17, 16]. Процедура визначення категорій зводиться до виявлення таких ознак при розгляді реальних вживань одиниць мови.

У межах когнітивної лінгвістики головний акцент при визначенні лінгвістичних категорій робиться на семантичних параметрах, які відображають концептуальну суть одиниць, що підлягають категоризації. Р. Ленекер наполягає: «...базові граматичні категорії, такі як іменник, дієслово, прикметник і прислівник можуть бути визначені семантично. Вони мають семантичний і фонологічний полюси, перший з яких і визначає категоріальні ознаки. Усі члени категоріального класу мають спільні семантичні ознаки, а їх семантичні полюси входять до складу однієї абстрактної концептуальної схеми, яка дає змогу формалізувати категорії» [13, 189]. Так, іменник розглядається як символічна сутність, яка своєю семантикою ілюструє концептуальну схему [THING/РІЧ]. У такий же спосіб дієслова відображають схему [PROCESS/ПРОЦЕС], а прикметники і прислівники позначають позачасові відносини [13, 189].

Заперечуючи класичні концепції лінгвістичних категорій, когнітивні лінгвісти пропонують визначати членів категорії шляхом виділення більш типових і менш типових її представників. Найтиповіший член категорії отримав назву «прототип» (*prototype*). Дж. Лайонз зазначає: «Семантична або онтологічна частка інформації, яка міститься у визначеннях частин мови, дає змогу категоріально визначити не увесь клас, а лише його центральну (ядерну) частину» [15, 440].

Р. Ленекер використовує поняття «сходження» (*gradience*) для опису недискретної природи лінгвістичних категорій, оскільки, як він вважає, лінгвістичні класи сходяться один з одним за одним або декількома параметрами. Вони утворюють континуальне поле можливих актуалізацій таких параметрів, яке не передбачає механізмів їх дискретного відокремлення [13, 18].

Сучасна парадигма когнітивних досліджень не виключає з поля зору і натуралістичні тлумачення категорій і категоризації, запропоновані ще Аристотелем. Так, Дж. Тейлор пропонує визнавати *категорії природних видів* (*natural kind categories*), які описуватимуть об'єкти реального світу (наприклад, тварин), які можуть бути класифіковані відповідно до своїх природних властивостей. Терміни для опису природ-

них видів підлягають індексуванню, а категорії природних видів мають чіткі межі, але ефект прототипів спостерігається і там [23, 47].

С. Шварц і С. Пульман *категоріям природних видів* протиставляють *категорії номінальних видів* і розглядають їх як частини штучної таксономії, які, окрім природних сутностей, як-от тварини, рослини, об'єкти неживої природи, включають рукотворні об'єкти [22; 21]. Категоріальне членство у них забезпечується наявністю критеріальних атрибутів. Але за таких умов границі категорій перестають бути чіткими (наприклад, як у випадку категоріального розмежування таких об'єктів, як *toy* і *vehicle*) [23].

У когнітивній лінгвістиці прийнято також розрізняти три рівні категоризації [30]: 1) суперординативний (*superordinate*); 2) основний (*basic*); 3) субординативний (*subordinate*). Саме на базовому рівні знаходяться прототипи категоріальних класів. Приклади когнітивних рівнів категоризації наведені у *табл. 1*.

Таблиця 1

КОГНІТИВНІ РІВНІ КАТЕГОРИЗАЦІЇ

Superordinate level	Basic level	Subordinate level
Fruit	Apple Peach Grapes	Delicious apple, Mackintosh apple, etc. Freestone peach, Cling peach, etc. Concord grapes, green seedless grapes, etc.
Tool	Hammer Saw Screwdriver	Ball-pen hammer, claw hammer, etc. Hack hand saw, cross-cutting hand saw, etc. Phillips screwdriver, regular screwdriver

Згадані рівні категоризації дають змогу здійснювати сегментування досвіду, в основу якого покладено розширення диференціальних рис категорій. Для конкретних об'єктів, які знаходяться на основному рівні, існує можливість передбачення атрибутів, ідентифікації за формою і зовнішніми ознаками. Категоризація за наведеними рівнями може легко здійснюватись навіть дитиною, оскільки кожен із рівнів має власні можливості для кодування і розпізнавання. Така когнітивна категоризація є невід'ємною частиною мовної компетенції кожної людини і найуспішніше застосовується для класифікацій об'єктів реального світу.

Дж. Лакофф зауважує, що більшість існуючих філософських, психологічних і антропологічних концепцій категоризації пропонують механізми диференціації конкретних об'єктів, таких як рослини, тварини, різного виду артефакти, люди та ін. Однак слід розширювати спектр об'єктів, що підлягають категоризації, і розробляти способи категоріального опису нефізичних сутностей, таких як емоції, мова, соціальні інституції та ін. Концептуальна структура таких об'єктів не може розглядатись як звичайне віддзеркалювання природи, тому визначення їх категоріальних атрибутів дає змогу відображати когнітивні структури, що існують у мозку. До такого виду категорій належать і лінгвістичні категорії, на яких базується концептуальна система людини [12, 180].

А. Круз наголошує на тому, що когнітивна лінгвістика не повинна тотально заперечувати «класичні» лінгвістичні категорії і структуралістичні поняття, такі як лексичні відносини і семантичні компоненти [6, 168]. На підтвердження тези про необхідність пошуку компромісів між когнітивною лінгвістикою і класичними концепціями категоризації С. Пінкер звертає увагу на те, що мозок людини користується «категоріями родинної подібності» Вітгенштейна для вивчення неправильних дієслів англійської мови, тоді як правильні дієслова категоризуються і запам'ятовуються згідно з класичним категоріальним поділом Аристотеля [19, 275]. Члени категорій першого виду просто запам'ятовуються, а другого — утворюються шляхом виконання набору правил.

Усі ці факти свідчать про те, що мозок людини — це складна гібридна система, яка дає змогу сприймати змішані асоціації та нечіткі правила. Особливості таких процесів досліджує когнітивна психологія, яка, зокрема, вивчає швидкість і ефективність людської категоризації при сприйнятті штучних категорій в лабораторних умовах. Більшість сучасних когнітивних моделей категоризації, що здійснюється людиною, можна умовно поділити на два види:

1) створення асоціацій за зразками для категорій, що базуються на родових концептах, і прикладів, які ілюструють дані асоціації та добираються на основі внутрішньої (родової) і зовнішньої подібності сутностей;

2) добір правил і здійснення відбору категорій і їх елементів на основі цих правил (для категорій, що будуються за правилами).

Експериментальні дані, отримані під час вивчення нейрофізіологічних процесів, які відбуваються у мозку людини в лабораторних умовах, засвідчили, що обидва види моделей категоризації активуються у мозку людини послідовно. Їх почерговість залежить від типу даних (родових чи таких, що базуються на правилах), але найоптимальніші результати досягаються при поєднанні обох моделей категоріальної діяльності. У цьому полягає суть так званого *гібридного підходу* до моделювання категоризації, згідно з яким жодна з моделей, що використовує окремий вид категоризації задля відтворення ментальної діяльності людини, не спроможна дати кращий результат, ніж у поєднанні з іншою, наприклад у випадках, коли дитина приймає на віру усе сказане матір'ю [19, 279].

Прихильники когнітивного розуміння категоризації стверджують, що когнітивні категорії безпосередньо пов'язані із категоріями лінгвістичними, а «засвоєння лінгвістичних категорій впливає на процес утворення концептуальних нелінгвістичних категорій» [18, 256]. Лінгвістичні категорії — це «лінгвістичні одиниці, що вживаються у лексичній, морфологічній та синтаксичній системах мови» [14, 403]. На думку вчених, до складу лінгвістичних категорій входять елементи, що поводяться як група, демонструючи спільні дистрибутивні зразки, спільні способи вживання та спільні обмеження. Так, традиційно граматичні категорії представлені класами слів (іменник, дієслово, прикметник та ін.). Морфологічні категорії, наприклад, специфікують маркери узгодження (agreement markers) [14, 403]. До складу синтаксичних категорій входять типи іменникових, дієслівних конструкцій, типи речень (noun phrases, verb phrases, types of sentences) [14, 403]. Ці категорії демонструють спільні ознаки у багатьох мовах. Незважаючи на наявні внутрішньо системні відмінності, існує багато подібностей у «лінгвістичній поведінці» іменникових словосполучень під час їх протиставлення дієслівним словосполученням (Noun Phrase vs Verb Phrase).

У цьому ракурсі заслуговує на увагу концепція категоризації, запропонована Д. Гілом. Автор стверджує, що природна мова на ранніх етапах свого розвитку, усі штучні семіотичні системи і мова дітей раннього віку мають у собі спільну основу — так звану *ізолювану монокатегоріальну асоціативну мову* (Isolating-Monocategorical-Associational Language (IMAL)) [8, 348]. Основними ознаками цієї мови є:

- 1) морфологічна ізолюваність — відсутність внутрішньої морфологічної структури слова;
- 2) синтаксична монокатегоріальність — відсутність формально експлікованих синтаксичних категорій;
- 3) семантична асоціативність — відсутність семантичних правил оформлення конструкцій, тобто композиційна семантика реалізується винятково за допомогою певного асоціативного оператора (Association Operator), який вказує на те, що значення конструкції асоціюється зі значеннями її конститuentів [8, 348].

Очевидно, що мова IMAL є категоріально-спрощеною моделлю мовної системи, яка застосовується у таких галузях:

- семіотика (для створення штучних мов);
- мовний полігенез (для дослідження початкових етапів розвитку природних мов);
- мовний онтогенез (для дослідження процесу засвоєння мови дітьми);
- типологія (для виявлення ступеня наближеності тієї чи іншої мови до IMAL);
- когнітологія (ключові принципи організації мови IMAL споріднені з принципами когнітивної діяльності людини).

На завершення огляду концепцій лінгвістичної категоризації та шляхів їх застосування для встановлення стандартизованих параметрів формального опису і автоматичного розпізнавання одиниць мови в електронних лексикографічних ресурсах, зауважимо, що когнітивний і функціональний підходи до тлумачення лінгвістичних категорій є надзвичайно актуальними з огляду на необхідність комп'ютерного кодування лінгвістичних одиниць і пропонують способи подальшої конвенціоналізації граматик, оскільки граматичні описи — це радше конвенціональні системи, ніж безпосереднє відтворення зв'язків між мовними елементами. Але способи вираження конвенціональних характеристик мають часову залежність, а також різняться за ступенем прояву того чи іншого параметра у системі мови, тому завдання лінгвіста полягає у відокремленні конвенціональних і функціональних ознак та у встановленні динамічних закономірностей їх змін, які органічно витікають із загальних динамічних характеристик мовних систем.

За цих умов дещо втрачають актуальність дистрибутивні методики дослідження мовного матеріалу, які пропонують механістичне підґрунтя для встановлення категоріальних таксономій класів слів. Тому нового осмислення набувають методи формалізації концептуальних характеристик лінгвістичних одиниць, які відтворюватимуть процедурні і лінійні особливості моделювання категоріальних знань, у такому форматі, у якому вони існують у мозку людини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aarts B. Conceptions of categorization in the history of linguistics / B. Aarts // Language Sciences. — 28. — 2006. — P. 361–385.
2. Bloomfield L. Language / Bloomfield L. — London : George Allen and Unwin, 1933. — 564 p.
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / Chomsky N. — Cambridge, MA : MIT Press, 1965. — 271 p.
4. Chomsky N. Remarks on nominalization / Chomsky N. // R. Jacobs, P. Rosenbaum. Readings in English Transformational Grammar. — Waltman, MA : Ginn and Co., 1970. — P. 184–221.
5. Chomsky N. A minimalist program for linguistic theory / Chomsky N. // The View from building 20 : Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger. — Cambr. (Mass.) ; L. : MIT, 1993. — P. 1–52.
6. Cruse A. Cognitive linguistics and word meaning : Taylor on linguistic categorization / Cruse A. // Journal of Linguistics. — 28. — 1992. — P. 165–183.
7. Edmonds J. A Unified Theory of Syntactic Categories / Edmonds J. — Dordrecht : Foris, 1985. — 314 p.
8. Gil D. Isolating-Monocategorial-Associational Language / D. Gil // Handbook of Categorization in Cognitive Science / H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). — Elsevier LTD. — 2005. — P. 347–379.
9. Jackendoff R. Foundations of language : brain, meaning, grammar, evolution / Jackendoff R. — Oxford : OUP, 2003. — 477 p.
10. Joos M. Readings in Linguistics : the development of descriptive linguistics in America 1925–1956. Fourth edition / Joos M. — Chicago and London : The University of Chicago Press, 1957. — P. 349–356.
11. Labov W. The boundaries of words and their meanings / Labov W. // Bailey C-J, Shuy R.W. (Eds.) New Ways of Analysing Variation of English. — Washington, DC : Georgetown University Press, 1973. — P. 340–373.
12. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things : What Categories Reveal About the Mind / Lakoff G. — Chicago and London : The University of Chicago Press, 1987 — 614 p.
13. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites / Langacker R.W. — Vol. 1. — Stanford : Stanford University Press, 1987. — 515 p.
14. Lillo-Martin D. Syntactic categories in Signed Versus Spoken Language / D. Lillo-Martin // Handbook of Categorization in Cognitive Science // H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). — Elsevier LTD. — 2005. — P. 401–421.
15. Lyons J. Semantics. — Vol. 1 / Lyons J. — Cambridge : CUP, 1977. — 897 p.
16. McCawley J.D. Thirty Million Theories of Grammar / McCawley J.D. — Chicago : The University of Chicago Press, 1982. — 223 p.
17. Michael I. English Grammatical Categories and the Tradition to 1800 / Michael I. — Cambridge : CUP, 1970. — 622 p.
18. Papafragou A. Realations Between Language and Thought: Individuation and the Count/Mass Distinction / A. Papafragou // Handbook of Categorization in Cognitive Science // H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). — Elsevier LTD. — 2005. — P. 255–275.
19. Pinker S. The Language Instinct : How the Mind Creates Language / Pinker S. — N.Y. ; London : William Morrow & Co/Penguin, 1994. — 494 p.
20. Pollard C., Sag I. Head-Driven Phrase Structure Grammar / C. Pollard, I. Sag. — Stanford : Center for the Study of Language and Information, 1994. — 440 p.
21. Pulman S.G. Word Meaning and Belief / Pulman S.G. — London : Croom Helm, 1983. — 179 p.
22. Schwartz S.P. Natural kinds and nominal kinds / Schwartz S.P. // Mind. — 89. — P. 182–195.
23. Wittgenstein L. Last writings on the philosophy of psychology. — Vol. 2: The Inner and the Outer / Wittgenstein L. — Oxford : Blackwell, 1992. — 196 p.

В статье предложен критический обзор современных концепций лингвистической категоризации с учетом перспективы использования категориального потенциала природного языка для формального описания знаний. Основной акцент сделан на интеграции классических концепций лингвистической категоризации, базирующихся на постулатах логики и философии, с когнитивной категоризацией, в основе которой лежит теория прототипов. Проанализирован категоризационный потенциал формального языка IMAL. Очерчены векторы использования лингвистической категоризации с целью компьютерного кодирования знаний.

Ключевые слова: категория, категоризация, лингвистическая категория, лингвистическая категоризация, знания.

The article presents the critical review of modern theories of linguistic categorization in view of using natural language categorization as a means of formal knowledge description. The article targets at integrating the classical conceptions of linguistic categorization, based on the postulates of logic and philosophy, and cognitive categorization described within the framework of the prototype theory. The categorization potential of the formal language IMAL has been carefully analyzed. Basic ways of using linguistic categorization in formal coding of language are suggested.

Keywords: category, categorization, linguistic category, Linguistic categorization, knowledge.

УДК 81'22

CULTURAL SEMIOTICS: TOWARDS THE NOTION OF CULTURAL SEMIOSIS

Andreichuk N.I.,

Ivan Franko Lviv National University

The article addresses the issue of the traditional definition of semiosis as the process involving objects' representations functioning as signs and further elaboration of this definition in cultural semiotics. The author claims that the semiotics of culture primarily encompasses information processes, while the culturally marked mechanism of transforming information into text appears to be but another definition of semiosis. The article focuses on culture text as a structure facilitating culture's acquiring information about itself and contextually functioning as "mind" (J. Lotman). From this standpoint semiosis is described as the communication-oriented process of generating senses which unfolds when culture texts emerge in the mental space.

Key words: sign, semiosis, culture, semiotics of culture, culture text.

Culture is a space of mind for the production of semiosis

Juri Lotman

Reflection on signs and meaning is, of course, nothing new. The **purpose** of this essay is to revise some fundamental ideas concerning semiosis as the process of cooperation between signs, their objects, and their interpretants and to introduce some new understanding of the notion of cultural semiosis.

Philosophers and linguists have always discussed signs in one way or another but until recently this discussion of signs has always been ancillary to some other enterprise, usually a discussion of language or psychology. There had been no attempt to bring together the whole range of phenomena, linguistic and non-linguistic, which could be considered as signs, and to reset the issues of the sign as the centre of intellectual enquiry. It was only in the early years of the 20th century that the American philosopher Charles Sanders Peirce and the Swiss linguist Ferdinand de Saussure envisaged a comprehensive science of signs. The following two linguistic traditions lie at the heart of semiotics. The programme outlined by Ferdinand de Saussure was easy to grasp: linguistics would serve as example and its basic concepts would be applied to other domains of social and cultural life. The scientist suggests making explicit the system (*langue*) which underlies and makes possible meaningful events (*parole*). He is concerned with the system as functioning totality (*synchronic analysis*), not with the historical provenance of its various elements (*diachronic analysis*), and he suggests describing two kinds of relations: contrast or opposition between signs (*paradigmatic relations*) and possibilities of combination through which signs create larger units (*syntagmatic relations*).

Charles S. Peirce is a very different case. He devoted himself to "semeiotic" as he called it, which would be the science of sciences, since "the entire universe is perfused with signs if it is not composed exclusively of signs" [16, 394]. If so, then the question arises, what are the species of signs, the important distinctions? Peirce's voluminous writings on semiotics are full of taxonomic speculations which grow increasingly more complicated. There are 10 trichotomies by which signs can be classified (only one of which, distinguishing icon, index and symbol, has been influential), yielding a possible 59 049 classes of sign. Certain redundancies and dependencies allowed reducing this number to 66 classes but even this has been too many. One has to agree with Jonathan Culler that the complexity of his scheme and the swarm of neologisms created to characterize the 66 types of sign have discouraged others from entering his system and exploring his insights [5].